

Інна Непотенко

МАЙНОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НА ПОЧАТКУ 1920-х рр. (на прикладі міста Чернігова)

Стаття присвячена політиці вилучення майна у городян і побутуванню місцевих жителів у ході її реалізації. Крім того, схарактеризовано умови, в яких здійснювалася конфіскація, а також розкрито заходи комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва, вжиті для збереження культурних цінностей.

Ключові слова: конфіскація, реквізиція, майно, пам'яткоохоронна діяльність.

Після закінчення воєнних перепитій 1918-1919 рр. та переходу до мирного способу життя виявилось, що рівень забезпеченості потреб лівової частки міських жителів був незадовільний. Чимало городян, особливо найбільш з них, серед іншого відчували гостру потребу в одязі та взутті¹. Новоспечене радянське керівництво дану проблему частково вирішило розв'язати за рахунок буржуазії – тієї категорії городян, по відношенню до якої вона була неприхильно налаштована. З утвердженням радянської влади міські жителі, які раніше входили до категорії панівної верхівки, були проголошені «ворогами народу». До цієї верстви населення відносили банкірів, директорів заводів і фабрик, власників великих промислових і транспортних, оптово- і роздрібно-торговельних підприємств, магазинів, членів акціонерних товариств, купців, колишніх поміщиків, орендарів та домовласників великих садиб (будинки з довоєнною оцінною вартістю від 15 тис. руб.) та осіб, які мали капітал від 15 тис. руб. На думку більшовиків, будучи достатньо заможною верствою і маючи предмети одягу, взуття та домашнього вжитку в надлишку, з укладом життя, що не відповідав комуністичним догмам, буржуазія тим самим вирізнялась на фоні пролетарів, згубно впливаючи на них. За постановою РНК від 1919 р. для зазначених категорій запроваджувалася одноразова натуральна повинність, яка передбачала надання ними визначеної нормованої кількості білизни, нижнього, верхнього одягу та взуття. У подальшому зібрані у такий спосіб речі мали бути передані чернігівцям, які відчували в них потребу. Дана постанова поширювалася і на окремі групи радянських службовців, які за своїм майновим станом відносилися до однієї з указаних категорій².

Для городян, які входили до категорії буржуазії, встановлювався відмінний від решти міських жителів фіксований перелік майна та речей, який їм дозволялося мати у власності. Все, що було понад норму, – вилучалося. За постановою Губстатбюро від 28 липня 1920 р. було визначено обсяг «достатньої» для користування кількості речей (одягу, взуття, меблів, посуду, продовольства, постільної білизни, коштовностей на особу та його родину). На одного представника буржуазії чоловічої статі з одягу та взуття дозволялося мати: дві пари білизни, один зимовий та один літній костюми, одне зимове пальто, одну шапку чи картуз, одну пару чобіт чи черевиків та дві пари шкарпеток. У кожній жінки могло бути не більше трьох пар білизни, двох літніх та двох зимових спідниць, однієї хустки, однієї пари черевиків, двох пар панчіх, двох пар шкарпеток та одного зимового пальто. Золоті та срібні коштовності, паласи та музичні

© Непотенко Інна Василівна – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Чернігівського національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

інструменти підлягали вилученню. З меблів дозволялося мати по одному стільцю на члена родини, а також одне ліжко на двох. На родину – одну шафу, один буфет та один настінний чи кишеньковий годинник. В основному у квартирі родини могло бути не більше двох столів, однак у разі, якщо кількість членів родини перевищувала вісім осіб, то чисельність столів могла бути збільшена до трьох. З постільної білизни норма на кожного члена родини становила по одній подушці, одній наволочці, одній ковдрі на двох, одному простирадлу та по дві скатертини на родину. Зі встановленням радянської влади спати на перині було проявом надкомфорту, тому всі вони підлягали вилученню. З посуду в родині міг бути один самовар, одна чашка, одна чайна ложка, один ніж на двох та по дві каструлі на родину. Решта посуду – конфісковувалася. Під час обшуку майже все продовольство, знайдене у них, підлягало конфіскації, за винятком тридобової норми продуктів. Зі свійських тварин, за умови проживання у сім'ї дітей, дозволялося залишати корову³.

Для встановлення точної чисельності городян, які мали виконати натуральну повинність, кожен з домових комітетів та домовласників подавав до міськвиконкому відомості про чисельний склад проживаючих у будинках міста представників буржуазії. У 1919 р. відділом управління міськвиконкому була створена спеціальна дільнична комісія у складі члена комітету компартії (голова комісії), по одному з представників відділів управління (виконкому), держконтролю (міліції) та ради профспілок. Вона займалася прийманням доставлених речей від тих категорій населення, на яких поширювалася одноразова натуральна повинність. Черговість приймання майна визначалася заздалегідь по кожній з вулиць міста. Здавати власний одяг городяни не бажали. Однак, аби не бути звинуваченими в ухилянні від повинності, вони приносили найзношеніший або порваний одяг. За кілька тижнів комісією було виявлено, що кількість придатних для подальшої експлуатації речей, які вона отримала, була мізерною. Відтак надалі дільнична комісія зіпсований одяг не приймала. Задля оцінки якості майна була створена ще одна комісія, яка визначала придатність одягу для подальшого користування⁴. Встановлювалися також строки, впродовж яких городяни мали здати речі та одяг. Якщо ж вони не виконували натуральну повинність учасно, то дільнична комісія реквізувала речі примусово⁵. Часто-густо реквізиція проводилася без дотримання правил, зокрема, вилучалося більше від визначеної кількості речей або речі конфісковували у городян, які не входили до переліку міських жителів, на яких поширювалася повинність. У таких випадках городяни зверталися з заявою до дільничної комісії, яка, в свою чергу, на кожній реквізованій речі зазначала ім'я, прізвище особи та номер квитанції відібраних речей. Городяни мали право впродовж трьох днів з моменту подачі заяви до дільничної комісії написати заяву до Головної комісії, що діяла при відділі управління виконкому, де питання розглядалося остаточно. Втім, подання заяви не зупиняло реквізиції речей. Головна комісія розглядала заяву протягом тижня з моменту її отримання. Якщо вона визначала неправомірність вилучення речей, то майно поверталось власникові⁶. Серед міських жителів, які відносилися до категорії буржуазії, були і такі, які не мали змоги виконати натуральну повинність, оскільки не мали відповідних речей у наявності. Єдиним способом її уникнення було порушення клопотання перед виконкомом про зняття з них цієї повинності⁷. Дане питання розглядав голова дільничної комісії, а прийняте рішення не підлягало оскарженню. Відтак ті, кому в клопотанні було відмовлено, мушили за будь-яких обставин здати речі до дільничної комісії найближчим часом⁸.

Отримані шляхом натуральної повинності речі надавалися найменш забезпеченому прошарку населення міста. Розподіл одягу та взуття проводився між членами профспілок лише за наявності відповідного посвідчення, а серед безробітних та найбідніших – за посвідченням з біржі праці. Оскільки кількість бажаних отримати речі була значною, профспілкові посвідчення та посвідчення з біржі праці місцеві жителі отримували тільки у випадку нагальної необхідності⁹.

Роботу по вилученню майна серед партійних працівників намагалися провести без особливого розголосу. Всі члени партії, у власності яких знаходилися цінні речі (зокрема золоті годинники, срібні портсигари), мушили передати їх на користь Міжнародної організації праці¹⁰.

Хоча конфіскація майна стосувалася в першу чергу заможних городян, а також тих, по відношенню до яких радянська влада була налаштована вороже – міщан, непманів, буржуазії, втім поступово нею було охоплено більшість міських жителів¹¹. Майно міських жителів підлягало реєстрації. Надалі визначалося «зайве» майно, предмети розкоші та коштовності, що знаходилися у власності городян, а також предмети, що не перебували в їхньому постійному «житейском обиходе»¹². На початковому етапі радянське керівництво обґрунтовувало запровадження політики вилучення майна – державною необхідністю; а також втіленням у життя, проголошеного радянським керівництвом принципу рівності¹³.

«Зайве» майно пересічних городян підлягало реквізиції або конфіскації. Реквізиція полягала у примусовому відчуженні чи тимчасовому вилученні майна, що знаходилося у власності приватних осіб. Вона застосовувалася лише у виняткових випадках. Розмір винагороди за майно, яке підлягало реквізиції, визначався комітетом цін чи оцінною комісією. У свою чергу конфіскація майна означала остаточне примусове відчуження майна на основі судового рішення¹⁴.

Носити хутряні та шкіряні речі у 1920-х рр. вважалося розкішно¹⁵. У 1921 р. почали їхнє примусове вилучення. Шкіряний верхній одяг конфісковувався в усіх городян, за винятком військовослужбовців, а також тих, для кого він слугував спецодягом чи був отриманий як нагорода за військові та бойові заслуги¹⁶. Якщо ж, окрім шкіряного верхнього одягу, у городян іншого не було, під час конфіскації місцевим жителям замість цього мали надати інший. Для решти міських жителів була передбачена грошова винагорода за реквізований одяг відповідно до його якості: за нову куртку – 29100 руб., за малonoшену – 26190 руб., за зношену – 20370 руб., за нові шаровари – 19500 руб., за малonoшені – 17550 руб., за зношені – 13650 руб.¹⁷

Більшість речей, які городяни мали у власності, місцеві жителі не носили. Вони тримали їх у скринях до слушного часу і діставали тоді, коли не мали коштів, аби придбати продукти харчування. Відтак вони обмінювали власні речі на базарі на їжу¹⁸. Зважаючи на те, що зарплату городяни отримували частково грошима, частково – в натуральній формі, обмін одних речей на інші був досить популярним та виправданим.

Співробітники міліції та Надзвичайної комісії проводили обшуки в будинках мешканців Чернігова з метою виявлення незадекларованого майна¹⁹. Крім того, вилучення майна здійснювалося комісією у складі представників Губвиконкому, Губраднаргоспу та Губпродкому²⁰. Реквізицією меблів займалися також агенти житлового відділу, які напередодні отримували ордер у житловому відділі із зазначенням переліку «зайвих» меблів. Присутність власника меблів при конфіскації була не обов'язковою²¹. Відтак траплялося так, що місцеві жителі, повернувшись додому, могли не виявити у будинку речей, дізнаючись про їхню реквізицію вже після здійсненого у помешканні обшуку. Для повернення власних речей назад городяни мали написати відповідну заяву. При розгляді подібних заяв бралась до уваги соціальна приналежність заявника та перелік конфіскованих речей. Якщо власниками майна виявлялися робітники чи службовці, тобто представники тієї категорії населення, якою опікувалася радянська влада, а серед конфіскованих речей не було знайдено речей у надлишку чи предметів розкошу, майно могли повернути²². Зокрема, прийшовши додому в один із січневих днів 1921 р. жителька Чернігова (М. Міркіна), яка працювала у відділі робітничої освіти, не знайшла валізу, в якій зберігала свої речі, про що звернулася з відповідною заявою. Її клопотання задовольнили, враховуючи, що вона входила до категорії службовців, а серед конфіскованих речей були лише найнеобхідніші предмети одягу та постіль: «2 одеяла, мужская фуфайка, кусок полотна, 3 мужские рубахи, 2 пары мужских кальсон, наволочка, 2 пачки рафинада, материал для наволочек, 2 дамские рубахи»²³.

Предмети меблювання могли бути залишені власнику, в разі якщо їх було не більше одного. Однак часто-густо навіть ці речі вилучалися. Представники відомств, які займалися реквізицією таких речей, як правило, прагнули реквізувати якнайбільше, знаходячи для своїх дій різні виправдання – недостатність меблів у радянських установах, наявність вказаного переліку майна в ордері на реквізицію, навіть якщо ці речі

були в єдиному екземплярі, чи як показник прояву розкоші, а відтак і відмінність від рівня забезпеченості інших городян.

Вилучені у городян меблеві предмети могли бути передані у тимчасове користування місцевих жителів, які особливо їх потребували. Предмети інтер'єру передавалися і для облаштування низки новоутворених радянських установ, зважаючи на те, що в резерві житлового фонду, який мав їх забезпечити, необхідного умеблювання бракувало²⁴. Однак кількість вилученого майна була недостатньою для облаштування усіх радянських установ. Відтак з метою поповнення запасів проводилися спеціальні конфіскації, покликані забезпечити радянські установи меблями. Зокрема, у одного з жителів Чернігова – Шульца, для такої необхідності був реквізований стіл²⁵. Співробітники Губернських установ, які проводили реквізицію майна для радянських організацій, отримували спеціальні іменні посвідчення з зазначенням переліку речей, що підлягали вилученню, та назви установи, для потреб якої вона здійснювалася. Зокрема, кілька з них: «Удостоверение. Дано сие тов. Громаде в том, что ему поручается реквизиовать для отдела народного образования: 1 письменный стол, 2 кресла, 1 шкаф»; «Удостоверение. Предъявителю сего Роману Громаде поручено реквизиовать для отдела управления при облисполкоме шкаф, письменный стол, часы, рукомойник»; «Удостоверение. Настоящим Отдел Управления при Губисполкоме разрешает предъявителю сего товарищу Романенко реквизиовать столы и стулья для отдела социального обеспечения»²⁶.

На окремі категорії городян конфіскація майна не поширювалася. Від реквізиції звільнялися городяни, якщо один з членів родини був військовослужбовцем. Підтвердженням слугувало червоноармійське посвідчення²⁷. Попри це, часто-густо і у цих категорій населення вилучали майно. Недоцільність вилучення майна розглядалася, зазвичай, вже після проведення конфіскації, в тому випадку, якщо городяни самі зверталися зі скаргою. Ті, хто не скаржився на неправомірність дій, назад своє майно так і не отримували. Так, наприклад, у січні 1920 р. один з чернігівських жителів Ф. Пилипенко поскаржився на агентів ГубНК (Заводського та Ткаченка), які реквізували речі у нього та його сина червоноармійця, – вилучено було шубу з бобрим коміром; хутряне пальто з коміром; 2 осінніх пальта; 5 пар штанів; 2 ковдри; 1 сюртучна пара; 1 френч; 2 шматки суконної матерії; 1 зимова тужурка; 2 простирадла. Скарга була розглянута і за місяць Колегія ГубНК винесла рішення про повернення усіх речей, враховуючи ту обставину, що одяг та білизна належали родині червоноармійця²⁸. Крім червоноармійців, згідно з декретом РНК, від 19 грудня 1928 р., реквізувати речі заборонялося також у робітників залізниць, які були «призвані на действительную техническую службу», тобто брали участь у будівництві мосту через р. Десну²⁹.

Зброю, вибухові речовини, автівки і мотоцикли, якими до революції городяни користувалися вільно, після встановлення радянської влади дозволялося мати лише за умови отримання на них дозволу. У разі відсутності відповідного документа власник зазначеного майна мусив добровільно передати його у державну власність. Часто-густо городяни прагнули приховати ці речі від вилучення. Однак, якщо вони були виявлені під час обшуку, то відразу ж підлягали конфіскації, а їхній власник притягувався до кримінальної відповідальності. Городяни, які у встановлені строки добровільно віддали вказане майно, звільнялися від кримінальної відповідальності³⁰. Частина городян могла і надалі користуватися велосипедами. Це стосувалося співробітників радянських установ, які потребували їх для своєї професійної діяльності. Для отримання дозволу на право володіння велосипедом необхідно було мати посвідчення з обґрунтуванням необхідності його використання. Серед інших такі посвідчення отримували і емісари комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва. В одному з посвідчень було вказано: «21 апреля 1919 г. Удостоверение Черниговского революционного комитета. Этим удостоверяется, что предъявителю Борису Бутнику, который работает эmissаром при комитете охраны памятников старины и искусства, для исполнения своих обязанностей во время разъездов по селам Черниговской губернии необходимо пользоваться велосипедом, вследствие чего велосипед не подлежит реквизиции»³¹.

На початку 1920-х рр. підлягали конфіскації і коштовності. Згідно з низкою прийнятих декретів Р.Н.К. (15 березня, 16 квітня та 3 серпня 1920 р.) був визначений перелік коштовностей, дорогоцінних металів та грошей, які підлягали конфіскації у городян незалежно від їхньої кількості. До нього входили: 1) платинові, золоті та срібні монети; 2) золото та платина в злитках; 3) процентні та дивідендні папери, крім тих, які на основі спеціальних постанов були визнані придатними до обігу поряд з грошовими знаками; 4) грошові купюри у випадку визнання Народним судом факту їхньої купівлі зі спекуляційними цілями. Крім того, була встановлена нормована кількість золотих та платинових виробів, якими могли користуватися городяни. Кожному з місцевих жителів дозволялося мати їх загальною вагою до 18 золотників*. Щодо інших коштовностей, то для кожного їхнього різновиду визначалася своя «дозволена» норма: діамантів та іншого дорогоцінного каміння – до 3 каратів**, перлів – до 5 золотників. Якщо у виробі складова частина золота, срібла чи платини була незначною, то такі речі конфіскації не підлягали (зокрема, золотий годинник, окуляри в золотій оправі та ін.). Як і під час конфіскації речей, у ході вилучення дорогоцінних металів, на них також складався акт. В ньому вміщувався детальний опис всього знайденого, при чому стосовно грошових знаків зазначалася кількість грошей та їхні зразки, щодо дорогоцінних металів – вага. Вилучені предмети передавалися, згідно з актом опису, в найближчу касу Наркомфіну, де впродовж трьох днів здійснювалася перевірка отриманих цінностей. Потім працівники каси надсилали копію акта арешту разом зі своїми висновками до відділу фінансів Губвиконкому, а потім він адресувався місцевому відділу фінансів, де впродовж тижня ухвалювалося рішення про те, яку частину арештованих цінностей ревізувати, конфіскувати чи внести на поточний рахунок його колишнього власника, а яку повернути назад³².

Крім речей та коштовностей, у городян вилучалися музичні інструменти. Було визначено строки, впродовж яких вони мали бути конфісковані. У Чернігові вилученням музичних інструментів займалися представники Губернського відділу народної освіти, що тривало до серпня 1922 р.³³ Попередньо представники даного відомства отримували посвідчення, які надавали їм право здійснювати конфіскацію, у яких зазначалося: «Удостоверение – Настоящим Губнаробраз разрешает Цикуленко реквизируют рояль, находящийся в квартире по ул. Воздвиженской (нині вул. князя Чорного) для детского дома»; «Удостоверение – Настоящим Губнаробраз разрешает Стриловскому реквизируют рояль, находящийся в квартире по ул. Воздвиженской (нині вул. князя Чорного) для клуба древообделовщиков»; «Удостоверение – Настоящим Губнаробраз разрешает Мофиану реквизируют пианино, находящиеся на ул. Ростиславской (нині вул. Держинського) для культпросвета». Причин конфіскації було кілька. По-перше, з утвердженням радянської влади музичні інструменти увійшли до переліку предметів, які вважалися розкішшю для радянських людей. По-друге, з утворенням низки радянських організацій (клубів, шкіл) виникла необхідність у їхньому технічному оснащенні. Частими були звернення на кшталт: «Внешкольный подотдел Унаробраза просит снабдить музыкальную секцию Довженка культпросвета следующими музыкальными инструментами – гитарой, балалайкой и мандолиной для составления струнного оркестра». Оскільки до революції чимало городян мали у власності той чи інший музичний інструмент, радянське керівництво вирішило забезпечити новоутворені установи за рахунок міських жителів. Для того, аби мати змогу й надалі користуватися музичними інструментами, необхідно було отримати ордер³⁴. Уникнути ревізії могли лише педагоги, які займалися підготовкою не менше ніж двох учнів для вступу до музичного училища. Для того, аби музичний інструмент було дозволено залишити, вчителю необхідно було написати заяву, додавши до неї заяви учнів, яких він навчав. «Заявление в Черниговский Губнаробраз – прошу зарегистрировать у меня пианино – у меня берут уроки музыки». «Заявление – я, нажеследующая гражданка Чернигова – Елена Егорова удостоверяю, что беру уроки музыки на пианино у гражданки Чернигова Любовь Ивановны Хоменко»³⁵. «На-

* 1 золотник – близько 4 г

** 1 карат – 0,2 г

стоящим удостоверяю, что я действительно даю уроки музыки Вадиму Давидовичу и готовлю его к поступлению в музучилище». Для розгляду документів скликалася спеціальна комісія, яка визначала подальшу долю музичних інструментів. Часто-густо городяни отримували відмови у подібних письмових проханнях. Хоча в разі, якщо комісія приймала рішення про те, аби залишити у користуванні педагога музичний інструмент, йому видавали спеціальне посвідчення за чотирма підписами (завідувача підвідділом мистецтв, голови музичного комітету, завідувача техніки управління та реєстратора) терміном до трьох місяців³⁶. «Удостоверение – предьявителю сего Рользевич А. Г. предоставляется право пользования музыкальным инструментом – пианино»; «Удостоверение – предьявителю сего Григорович Г.А. предоставлено право, пользоваться музыкальными инструментами – две скрипки»³⁷. По закінченні строку дії процедура отримання відповідного документа повторювалася.

Музичні інструменти, які реквізувалися тимчасово, городяни зобов'язувалися віддати безкоштовно. Однак за ті, які вилучалися остаточно, місцеві жителі отримували грошову компенсацію. Власник реквізованого майна отримував гроші впродовж місяця від тієї організації, у користування якої воно переходило³⁸.

Не бажаючи добровільно віддавати «зайве» власне майно, чернігівці вдавалися до різних способів його утаєння. Найчастіше городяни намагалися приховати речі у власному будинку. Горище було чи не найпоширенішим місцем схованки. Тому його перевіряли в першу чергу. Відтак, намагаючись уберегти речі від вилучення, городяни вдавалися до самостійного облаштування потаємних місць, майструючи подвійні стелі на балконах будинків, горищах чи забиваючи речі під ганок³⁹. Нерідко обсяг виявленого був значним. Зокрема, в ході обшуку речей колишнього місцевого поміщика Бера Гінзбурга у подвійній стелі під балконом було виявлено: «9 полотенец, 2 женские рубахи, 2 скатерти, 9 рубах, 4 пары кальсон, 1 костюм, 7 кусков ситца, 2 пары перчаток, 6 пар носков, 3 бутылки с духами, 7 ф. сахара, 1 пара туфель, 2 кофты, 2 блузки, 2 юбки, 1 пара женских чулок, 2 простыни, скатерть»⁴⁰.

Окрім власного помешкання, чернігівці заховували майно у сусідських садибах – у тих, де напередодні вже було проведено обшук⁴¹. Зокрема, під час обшуку у лютому 1921 р. у будинку колишнього чернігівського торговця Арона Черняка представниками міліції було помічено, що «...его соседка несла мешок кожи, пытаясь спрятать вещи Черняка в своем доме»⁴².

Ще один спосіб, який використовували городяни, аби зменшити ризик виявлення прихованих речей, полягав у тому, що кілька родин, які проживали в одному будинку чи сусідніх садибах, збирали разом усі свої речі та склали в одну валізу, ящик чи інші засоби, зберігаючи у помешканні одного з них⁴³. Так, наприклад, у ході чергового обшуку одного з будинків Чернігова були знайдені речі, які, як виявилось, належали трьом різним чернігівським родинам, що мешкали поряд. Майно намагалися приховати в ящику на горищі. Виявлене було описане та вилучене. Подальша доля майна родин була різною. Гроші та речі родини Пелая, які, на думку комісії, вона мала у великій кількості, були конфісковані; голову родини Гондельберга, який виявився спекулянт, було направлено до концтабору, а речі – конфісковано. Серед конфіскованого третьої чернігівської родини – сім'ї Вишневського – були знайдені срібні гроші та деякі речі. Срібні гроші були конфісковані, а речі були повернуті власнику, адже їхня кількість була незначною та не перевищувала обсягу дозволеного⁴⁴.

Городяни також вдавалися до різних способів приховування музичних інструментів. Один із найпоширеніших полягав у тому, що міські жителі не вписували їх до переліку майна, яким вони володіли, переховуючи музичні інструменти у сусідів чи друзів. Утім такі спроби часто-густо виявлялися невдалими, і під час обшуку будинків сховані музичні інструменти вдавалося знайти. Тому деякі міські жителі намагалися уберегти музичні інструменти законним способом. На час здійснюваної у Чернігові політики конфіскації у городян музичних інструментів вони передавали їх у тимчасове користування до освітніх та культурних радянських установ, на які дана постанова не поширювалася. По закінченні терміну конфіскації городяни прагнули повернути їх. Однак чимало з них так і не могли цього зробити. Зокрема, у 1921 р.

мешканка Чернігова (Митаревська) передала свій рояль одній з місцевих шкіл. За два роки вона вирішила забрати його назад. Однак уже за кілька днів, за словами городянки, «... явился молодой человек с ордером об изъятии рояля. Я отдавать отказалась. Через час пришел милиционер и забрал меня в милицию для выяснения...». Повернути назад рояль місцевій мешканці не вдалося. З огляду на те, що впродовж кількох років музичний інструмент перебував у експлуатації державної установи, він автоматично переходив у власність держави, а відтак не підлягав поверненню колишньому власникові⁴⁵.

Городяни, які не бажали віддавати власні музичні інструменти, продавали їх на базарі. У разі, якщо представниками міліції було помічено, що хтось з городян мав намір продати музичний інструмент, він одразу ж підлягав вилученню, а міського жителя притягували до кримінальної відповідальності. Так, восени 1920 р. жителька Чернігова Якименкова прийшла на базар, аби продати гітару. Вона була помічена представниками міліції раніше, ніж встигла продати музичний інструмент. Відтак гітара була конфіскована, а мешканка міста – затримана⁴⁶.

Рішення про повернення чи присвоєння речей виносила Колегія Губернської Надзвичайної комісії, яка була створена як губернський відділ Всеукраїнської Надзвичайної комісії, що діяла при відділі Внутрішніх справ. Вона була організована з метою «планомірної боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та посадовими злочинами»⁴⁷. У разі виявлення прихованих речей, які підлягали конфіскації, на таке майно накладався попередній арешт. Складений на основі виявлених речей акт надсилався до суду чи адміністративної установи, де впродовж наступних двох тижнів приймалося рішення про подальшу долю вилучених речей, після чого власнику майна сповіщали про вердикт⁴⁸. Не згодні з конфіскацією чи реквізицією речей городяни могли написати заяву до Бюро скарг, яке було створено при Губернській робітничо-селянській інспекції з метою «борьбы с дефектами советского аппарата – бюрократизмом, волокитой, пренебрежительного отношения к трудящим». Заяви зі скаргами подавалися городянами усно або письмово. Письмові скарги можна було принести особисто або надіслати поштою. Усні ж заносилися в «особливу» книгу⁴⁹. Комісія розглядала заяву і на основі переліку знайдених прихованих речей приймала рішення про повернення речей чи відхиленні прохання⁵⁰. Городяни вказували причину необхідності повернення реквізованого та перелік речей (усі або окремі з них). Бюро скарг у свою чергу надсилало листа до відомства, що займалося вилученням, з проханням розглянути доцільність прийнятого рішення та повідомити про винесене рішення. Зокрема, 19 листопада 1920 р. жителька Чернігова Доброчаєва поскаржилася на житловий відділ, представники якого вилучили у неї дзеркало. Бюро скарг звернулося до Губвідкомгоспу з проханням повернути реквізоване, оскільки у городянки дзеркало було лише одне⁵¹. Скаржилися городяни і на вилучення ліжок. Наприклад, у листопаді 1920 р. у однієї з мешканок Чернігова – Марії Слинько було реквізовано низку речей. Вона поскаржилася на житловий відділ, по ордеру якого серед іншого майна було реквізовано єдине ліжко та кушетку, на якій спав її малолітній син. Відтак після вилучення родині доводилося спати на підлозі⁵².

Речі, які мали художньо-історичну цінність, після встановлення радянської влади також підлягали вилученню. Для того, аби убезпечити якнайбільшу їхню кількість від нищень чи втрат, комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва, створений у Чернігові на початку 1919 р., розуміючи їхню цінність, прагнув взяти участь у вилученні майна. З початком конфіскації представники комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини звернулися до Губвиконкому з проханнями передавати до комітету предмети, що становили художньо-історичну цінність. У подальшому ці предмети мали увійти до експозиції чернігівських музеїв. Відтак на початковому етапі конфіскації емісари комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва не брали участі у вилученні речей. Однак вже за кілька місяців виявилось, що значна частина цінних речей не потрапила до комітету. По-перше, не було виділено чітких критеріїв визначення значущих предметів. По-друге, ті, хто займалися конфіскацією предметів, не мали потрібної кваліфікації. По-третє, під час транспортування деякі з речей псувалися

з огляду на недбайливе ставлення до них. Через це частина предметів потрапляла на склади вже в поламаному чи пошкодженому вигляді. Комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва надіслав відозву до Губвиконкому про нагальну необхідність присутності емісарів комітету під час конфіскації. Прохання було реалізовано частково. Відтепер емісари приїздили для огляду садиб, які до революції належали приватним особам та були покинуті їхніми власниками після встановлення радянської влади, а також будівель, у яких планувалося розмістити радянські установи. Емісари не входили до складу ревізійної комісії, а брали участь у конфіскації тільки у тому випадку, якщо представниками комісії були виявленні цінні речі⁵³.

Частину вилучених речей, що мали художньо-історичну цінність, було передано до чернігівських музеїв. Однак низка значущих речей зберігалася у непристосованих до вимог зберігання коморах. Музею, здатного вмістити всі предмети, на початковому етапі конфіскації не було. Тому комітет охорони старовини та мистецтва подав клопотання до Губнаросу про необхідність тимчасової заборони на перевезення цінних речей з садиб, у яких містилися такі предмети, допоки не буде знайдено відповідного приміщення. Дане прохання було підтримано місцевою владою, однак стосувалося лише тих помешкань, які ніким не були зайняті. Відтак заборонялося перевозити чи вилучати речі з чотирьох помешкань: Л. Вілмана – по вул. Петроградська (нині вул. О. Молодчого – будинок Шрага), М. Віхмана – по вул. Московська (нині частина вул. Шевченка – будинок Когана), Д. Афанасьєва – по вул. Гонча (нині вул. Горького – його власний) та Л. Воробйова – по вул. Гонча (нині вул. Горького – будинок Дінулова)⁵⁴. У цих будинках був вишуканий інтер'єр. Зокрема, під час конфіскації у одному з таких (Д. Афанасьєва) було вилучено: чотири крісла, вазу, стіл з червоного дерева Олександрівської епохи, ширму горіхового дерева та дзеркало Венеціанської роботи. Крім того, у коморі садиби знаходилися: мармурова статуя (жінка, яка тримала на колінах двох дітей), кубок «Білого орла», дві бронзові медалі, вишита бісером картина «альтанка», дві колоритні картини, туалетна шкатулка, дорожочіна шкатулка, підставка для годинника, кришталева ваза для фруктів⁵⁵.

Через кілька місяців від початку здійснення конфіскацій будівлю для зберігання речей було знайдено. Це була садиба Ольги Милорадович по сучасній вул. О. Молодчого, що належала до одного зі знатних родів. За сприяння комітету охорони старовини та мистецтва у цій будівлі вирішено було розмістити музей, експозиція якого складалася з конфіскованих різними відомствами речей, що становили художньо-історичну цінність. Третій радянський або народний музей було відкрито 1 липня 1919 р.⁵⁶

Таким чином, політика радянської влади щодо вилучення майна у городян була спрямована на укомплектування новостворених радянських установ та поповнення казни, яка, після періоду воєнних перепитій, була практично порожньою. Проходячи під гаслом принципу «рівності», вона, в кінцевому результаті, призвела до уніфікації стилю життя городян та зниження рівня якості їхнього існування. Для врятування предметів, що мали художньо-історичну цінність, комітетом охорони пам'яток старовини та мистецтва було вжито низку заходів, що сприяли їхньому збереженню. Вилучення майна здійснювалося в період складання та формування радянської системи укладу життя, в якому в подальшому мало жити місто та його мешканці, призвівши до трансформації внутрішнього оформлення помешкань городян, з огляду на що інтер'єр у будинках місцевих жителів став примітивізований.

1. ЦДАВО України, ф. 582, оп. 1. спр. 3159, 109 арк.; спр. 3178, 139 арк.; спр. 3182, 191 арк.; Держархів Чернігівської обл., ф. Р-944, оп. 1, спр. 2864, 78 арк.; спр. 2867, 100 арк.; спр. 4100, 59 арк.; спр. 4101, 97 арк.; спр. 4104, 174 арк.; спр. 4106, 136 арк.; спр. 4114, 149 арк.; спр. 4115, 209 арк.; спр. 4116, 179 арк.; спр. 4122, 244 арк.; спр. 4129, 20 арк.; спр. 4130, 20 арк.; спр. 4133, 19 арк.; спр. 4135, 39 арк.; спр. 4136, 135 арк.; спр. 4124, 225 арк.; спр. 4945, 18 арк.; спр. 4947, 54 арк.; спр. 4948, 117 арк.; ф. Р-1180, оп. 1, спр. 153, арк. 6; Дубинская И.Н. Бюджеты рабочих семей на Украине в 1925–1927 гг. /

- И.Н. Дубинская. – Харьков: Изд-во ВУСПС «Украинский рабочий», 1928. – С. 33, 81.
2. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 22. – С. 317.
 3. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1, оп. 1, спр. 34, арк. 207.
 4. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 35. – С. 526-527.
 5. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 22. – С. 317; 1919. – № 35. – С. 526-527.
 6. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 35. – С. 526-527.
 7. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 22. – С. 317.
 8. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 35. – С. 526-527.
 9. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 35. – С. 526-527.
 10. Держархів Чернігівської обл., ф. П-6, оп. 1, спр. 95, арк. 7-9.
 11. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
 12. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 17–25.
 13. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1, оп. 1, спр. 34, арк. 207; Держархів Чернігівської обл., ф. П-6, оп. 1, спр. 95, арк. 7-9.
 14. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 912, арк. 3.
 15. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1, оп. 1, спр. 34, арк. 207.
 16. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-16, оп. 1, спр. 111, арк. 36.
 17. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-16, оп. 1, спр. 111, арк. 36.
 18. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 646, арк. 2-3.
 19. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
 20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 610, арк. 2.
 21. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 800, арк. 5-6.
 22. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 641, арк. 4-12.
 23. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 17–25.
 24. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-418, оп. 1, спр. 941, 13 арк.
 25. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 807, 12 арк.
 26. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-15, оп. 1, спр. 1, арк. 2-10.
 27. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 1424, арк. 1-2.
 28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 841, 2 арк.
 29. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 610, арк. 1.
 30. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 912, арк. 3.
 31. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 52, арк. 22.
 32. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 641, арк. 4-12; спр. 912, арк. 3; Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1920. – № 22. – С. 303.
 33. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-418, оп. 1, спр. 941, 13 арк.
 34. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 335, арк. 21, 34.
 35. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 335, арк. 21, 34.
 36. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 335, арк. 21, 34.
 37. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 334, арк. 89, 194-195.
 38. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 806, арк. 45.
 39. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 17–25; спр. 4, арк. 1.
 40. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 17–25. спр. 4, арк. 1.
 41. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 3, арк. 2, 17–25. спр. 4, арк. 1.
 42. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-443, оп. 1, спр. 5, 28 арк.
 43. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 641, арк. 4-12.
 44. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 641, арк. 4-12.
 45. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-418, оп. 1, спр. 941, 13 арк.

46. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 806, арк. 109.
47. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 1. – С. 1-3.
48. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 912, арк. 3.
49. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-319, оп. 1, спр. 37, арк. 25-27.
50. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 641, арк. 4-12.
51. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 629, 4 арк.
52. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-305, оп. 1, спр. 812, 5 арк.
53. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 55, арк. 1-7.
54. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 55, арк. 1-7.
55. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 54, арк. 1.
56. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-593, оп. 1, спр. 55, арк. 1; спр. 54, арк. 11.

Инна Непотенко

**Имущественная политика советского руководства в начале 1920-х гг.
(на примере города Чернигова)**

Статья посвящена политике изъятия имущества у горожан, бытованию местных жителей в процессе ее реализации. Кроме того, охарактеризованы условия, в которых осуществлялась конфискация, а также раскрыты мероприятия комитета охраны памятников старины и искусства, предпринятые для сохранения культурных ценностей.

Ключевые слова: конфискация, реквизиция, имущество, деятельность по охране памятников.

Inna Nepotenko

**The Policy of Property of Soviet Power at the beginning of 1920s
(on the example of Chernihiv)**

After the hostilities of 1918-1919 and transition to a peaceful life it was found out that the level of providing needs of the greatest part of the urban people was poor. A lot of city-dwellers, especially the poorest of them, among others, were in a dire need of clothing and shoes. In addition, after opening of many Soviet institutions the need of furnishing them arose. The new Soviet leadership decided to solve the problem partially at the expense of confiscation of clothing and furniture. The norms of things that were allowed to own were introduced. All things that were above the norm were seized. It concerned the furniture, clothing and footwear, jewelry and musical instruments. Primarily the confiscation of property dealt with the rich citizens, as well as the middle class, Nepmen and bourgeoisie – people in relation to whom the Soviet power had a hostile attitude. However, the majority of city residents were gradually covered by it. The property of urban residents had to be recorded. Then the «excessive» property, luxury goods and jewelry owned by residents, as well as items that were not in their permanent use were defined. The confiscation did not apply for certain categories of people (Red Army soldiers, educators) if they had certificates. The militiamen and Extraordinary Commission carried out the searches in the houses of the residents of Chernihiv in order to identify the property that was not declared. Besides, the Provincial Executive Committee and Provincial Food Committee conducted the confiscation of property. Chernihiv city-dwellers resorted to various ways of hiding the property – in their own houses, neighboring estates because they did not want to give it voluntarily. A lot of confiscated things had artistic and historical value. The Committee of preservation of monuments of art and antiquities did some measures for its conservation.

Consequently, the confiscation that was carried out under the slogan of the principle of «equality» ultimately led to the unification of the lifestyle of the residents and reducing of the quality of their life. The property confiscation was performed during the formation of the Soviet system of lifestyles, in which subsequently the city and its residents had to live, leading to the transformation of the interior design of the houses of city-dwellers, and as the result the interior of the buildings of the local residents became primitive.